

Lyngby Kirke

Kierkegaard og Knud Hansen

Foredrag af

Leif Bork Hansen

Knud Hansen, der er én af de betydeligste højskolefolk i det 20. århundrede, har beskæftiget sig intenst med Søren Kierkegaard. I 1954 udgav han *Søren Kierkegaard. Idéens digter* fulgt op i 1968 af *Revolutionær samvittighed. Essays og taler om Søren Kierkegaard og Karl Marx*. Ligeledes har Knud Hansen inddraget Søren Kierkegaard i sine senere værker dels om den russiske forfatter *Dostojevskij. Et digterliv* fra 1973 dels i *Natcaféen. Studier i van Goghs livsanskuelse* fra 1985.

Knud Hansen befandt sig i spændingsfeltet mellem den Kierkegaardske lidenskab hos den isolerede enkelte og folkeligheden. Det er denne Kierkegaardske lidenskab, der på én gang fascinerede Knud Hansen og udløste hans opgør med Kierkegaard, et opgør, der siden blev fulgt op af K. E. Løgstrup.

Knud Hansens sprog gnistrer, når han fremstiller den Kierkegaardske lidenskab, selvom han med hver gennemgang slutter med at tage afstand fra

den. Knud Hansen følger den Kierkegaardske lidenskab til sit yderste for dog at konstatere, at den vej Kierkegaard følger, ikke bliver et bolværk mod opløsningerne af båndene mellem mennesker, men tværtimod kommer til at fremme en udvikling, der blot bliver yderligere fremskredet i det 20. århundrede. Knud Hansen erklærer således om Kierkegaard: "Som ingen anden har han derfor mulighed for – om end indirekte – at hjælpe tiden til selverkendelse, nemlig til erkendelse af at ad den af Kierkegaard vandrede vej lader det sig ikke gøre at komme videre. Dens slutpunkt er fornægtelsen af enhver mulighed for medmenneskelig eksistens og enerens absolutte isolation i selvoptaget selvbeskæftigelse" (*Søren Kierkegaard. Idéens digter* s.12).

Søren Kierkegaard har i Roms kejser Nero givet et eksempel på opløsningen af båndene mellem mennesker. Det at kejser Nero ikke nåede frem til at blive sig selv fik de værste konsekvenser for

hans omgivelser. Kresten Nordentoft omskriver i sin bog om *Kierkegaards Psykologi* (1972) Freud ved at sige, at kødet lader sig ikke spotte, men rammer mennesket med neuroser. Således gælder det også ifølge Kierkegaard – med apostlens udsagn: at ånden ikke lader sig spotte, men den, der ikke tør være sig selv, bliver slået af tungsind, angst.

Knud Hansen gengiver Kierkegaards portræt af Nero: "Kun i lystens øjeblik finder han adspredelse. Det halve Rom brænder han af for at forlyste sig ved flammerne og forestille sig Trojas brand. Men da også adspredelser efterhånden keder ham, finder han en højere lyst i at gøre mennesker bange. Kun når verden skælver, er han beroliget. Sig selv er han en gåde, og angst er hans væsen. Det halve Rom brænder han af; men nu vil han også være andre en gåde og fryde sig over deres angst. Derfor dette kejserslige smil som ingen kan fatte. Han smiler venligt, når folk nærmer sig hans trone og dog gribes de af angst: måske er dette smil deres dødsdom, måske åbner gulvet sig og de styrter i afgrunden. Og denne angst forlyster ham. Han vil imponere, han vil ængste. Og dog er Nero på en mærkelig måde et barn. På samme tid som al verdens skatte og herligheder næppe strækker til for at forlyste ham, hænder det at et ord, en lille mærkværdighed, et menneskes udseende eller en anden i og for sig ubetydelig ting kan skaffe ham en overordentlig glæde. Nero kan glæde sig over sligt som et barn. Som et barn; dette er netop det rette udtryk derfor. En gennemført

personlighed kan ikke glæde sig således, thi vel har han beholdt barnligheden i sig, men er dog ophørt at være barn. Til daglig brug er derfor Nero en olding; en enkelt gang er han et barn".

Om betydningen heraf siger Knud Hansen: "Kierkegaard har i dette portræt af Nero på mesterlig måde skildret en type, der først i nutiden er blevet helt tydelig, det sammenhængsløse menneske, der ikke blot har mistet sammenhængen med fortiden og med mennesker omkring sig, men også med sig selv. Blandt nazisterne viste denne mennesketype sit ansigt særlig tydeligt: mennesket uden erindring, et menneske der i det ene øjeblik kunne optræde som masseorder og i det næste kunde græde af rørelse over en symfoni af Mozart". Det sammenhængsløse menneske som en kommandant i en koncentrationslejr, der om dagen er masseorder og om aftenen græder over en symfoni af Mozart.

Det var ikke mindst Knud Hansens værk om *Søren Kierkegaard. Idéens digter* samt om *Dostojevskij. Et digterliv*, der førte til, at Knud Hansen blev udnævnt til æresdoktor på Københavns universitet i 1979. I universitetets votum fremføres det, at Knud Hansens to store værker om Kierkegaard og om Dostojevskij begge har "et format, som klart placerer dem på højde med eller højere end doktordisputater." Indholdet af *Søren Kierkegaard. Idéens digter* opsummeres på følgende måde: "I en stort anlagt gennemgang af hele forfatterskabet frem til Corsar-striden

fastholdes én klar tese: at der er tale om "stadier i inderlighed", - desto intensere og inderligere, jo mere den ydre virkelighed forsvinder på vejen frem til paradoksreligiøsitet B [frem til kristendommen som det transcendent-paradokse]; frihed eller salighed er forbundet med den yderste lidelse i afkald på et forhold til medmennesker, ja, til hele den sanselige virkelighed. Knud Hansen har intet til overs for denne livsfornægtende religiøsitet; han betragter den som den sidste og fuldt konsekvente udgave af vestlig, især middelalderlig verdensflugt, hvorfra der ingen vej går tilbage." I universitetets votum siges det: "Der skete noget med Knud Hansens bog. Efter den kunne man ikke være Kierkegaard-tilhænger uden explicite at vise, at det ikke havde livsfjendske konsekvenser; og at påvise det, er tydeligt nok meget besværligt."

Knud Hansens fortolkning af Kierkegaard er ikke grebet ud af den blå luft, men ligger på linje med hvad religionshistorikeren Vilhelm Grønbech skrev i *Kampen om Mennesket* (1930). Grønbech betragter Kierkegaard som bagud vendt og som den yderste konsekvens af den middelalderlige skolastiske mystik til forskel fra profeten Grundtvig, der ser mod fremtiden.

Således erklærer Knud Hansen, "at Kierkegaard er den sidste og yderste konsekvens af den middelalderlige skolastik med dens angst for virkeligheden og dens forsøg på at finde et tilflugtssted i tankens verden. Blot er den betydelige forskel mellem Kierkegaard og

skolastikken, at mens tanken for skolastikken væsentlig er spekulation, er den for Kierkegaard væsentlig lidenskab. Ingen har som Kierkegaard indskærpet nødvendigheden af at skelne skarpt mellem tanke og eksistens...men heller ingen har i en sådan grad som Kierkegaard sammenblandet tanke og eksistens, idet han ved at piske tanken frem til en lidenskab i højeste potens...har formået at lade tanken sprænge sig selv og at forvandle den til lidenskab" (*Søren Kierkegaard. Idéens digter* s.12).

Den skolastiske spekulation vendt til en tankens lidenskab. Lidenskab vendt bort fra forholdet til virkeligheden og ind i tanken selv.

Ikke bare Vilhelm Grønbech men også Grundtvig hører til de forudsætninger, hvor ud fra Knud Hansen afviste Kierkegaard. I 1941 offentliggjorde Kaj Thaning, der er samtidig med Knud Hansen og Løgstrup, i bladet "*Tidehverv*" en fortolkning af Grundtvig "Et tredje Grundtvigstandpunkt", som også K.E. Løgstrups tilsluttede sig. Denne fortolkning fremførte Kaj Thaning siden i sin disputats fra 1963: *Menneske først .Grundtvigs opgør med sig selv*. Det er Kaj Thanings påstand, at Grundtvig først – på baggrund af sine Englandsrejser i årene 1829-31 – når frem til virkeligheden i et brud med den tyske idealisme: "Hans Ord er blevet fyldt med nyt Indhold, et Ord som Frihed f. Eks.. „Hvad der udvikler Spørgsmaalet om Frihed for os, det er naturligvis de tyske Filosofer, der ikke bryder dem synderlig om, hvordan det hænger sammen og gaar til i

Sanseverdenen, men spørger kun om, hvad alle Ting er, om ikke i *sig selv*, saa dog i Idéen, d.v.s. i deres eget *Hovede*””(Tidehverv 1941, s.100).

Grundtvig vender sig altså fra en tysk idealisme til en engelsk realisme, eller en umiddelbar bundethed til virkeligheden – uden om idéens verden. ”En Realisme, der ikke mindst har Brod mod „alle Tysklands Filosofer“, som netop vilde „omskabe“ (Fichte). G.[Grundtvig] vil tværtimod anerkende Livet, det skabte Menneskeliv, den haandfaste, levende, nutidige Virkelighed, „det Liv, man har for sig,“som G.[Grundtvig] siger et Sted. Det har besejret ham, bundet ham, gjort ham til Menneske med andre Mennesker”” (Tidehverv 1941,s.102).

Knud Hansen er optaget af et oprindeligt folkeligt fællesskab. Det fællesmenneskelige eller folkeligheden er for Knud Hansen fundamental, livets umiddelbare indhold. I modsætning til idéens, inderlighedens eller indesluttethedens isolerede verden. Denne modsætning anvender han på Kierkegaards forfatterskab.

Knud Hansens *Søren Kierkegaard.Idéens digter* blev anmeldt af K. Olesen Larsen. K. Olesen Larsen og Knud Hansen kendte hinanden gennem Tidehverv og havde begge bidraget til Prædikensamlingen *Livet tro* (1933). K. Olesen Larsen gengiver Knud Hansens Kierkegaard-opfattelse: ”Han fandt Frelse ved at omsætte sine Oplevelser i „Inderlighed“, og han har forkyndt Inderligheden som den eneste Maade at eksistere paa. Der er derfor ogsaa en indre

Sammenhæng mellem de forskellige Eksistensmuligheder, som Kierkegaard i alle sine Værker – pseudonyme – og ikke-pseudonyme – beskriver: Kravet om en Udvikling i Retning af større og større „Inderlighed“, og det er denne Sammenhæng, der for Knud Hansen er Søren Kierkegaard...Kierkegaard er, siger han [Knud Hansen], den sidste og yderste Konsekvens af den middelalderlige Skolastik, med dens Angst for Virkeligheden og dens Forsøg paa at finde et Tilflugtssted i Tankens Verden”. Ja, erklærer K. Olesen Larsen: ”Knud Hansen siger det selv med al ønskelig Tydelighed: Det Menneskeideal, der fra tidligste Middelalder og indtil i Dag har behersket Europa, grunder i Kravet om Rendyrkning af de sjælelige Tilstande. Kierkegaard har selv draget den yderste Konsekvens af dette Menneskeideal og derved ført det in absurdum”(*Søren Kierkegaard læst af K. Olesen Larsen*(1966), 203f).

Det drejer sig altså ifølge Knud Hansen om ”To Verdener eller to forskellige Slags Bevidsthedsindhold: Ideens Verden, Inderligheden, de sjælelige Tilstande, Aanden eller det aandelige – overfor den ydre Virkelighed, det naturlige eller umiddelbare Liv. Personligheden, Selvet eller Jeg’et overfor Medmennesket” (*Søren Kierkegaard læst af K. Olesen Larsen* s.206).

Det drejer sig for Knud Hansen om det fælles menneskelige. ”Hvad vil det sige at eksistere fællesmenneskeligt?” spørger K. Olesen Larsen og

svarer: "Det kan kun betyde, at Individet ophører med at leve som Individ – individualistisk, vilde Knud Hansen sige – og leve i et Fællesliv; det fælleslevende Individ træder i Stedet for det som Individ levende enkelte Menneske. Og Medmennesket. Det er også flyttet over i den fællesmenneskelige Eksistens; det har Betydning for mig ved selve sin Eksistens – i den fællesmenneskelige Eksistens! Hverken jeg eller mit Medmenneske er det, vi rent faktisk er, men er ophævede i en højere Virkelighed, hvor baade jeg og mit Medmenneske er fællesmenneskelige Væsener" (*Søren Kierkegaard læst af K. Olesen Larsen*, s.211f.).

Knud Hansen taler om livets indhold som sådan. For Kierkegaard er det afgørende, hvordan jeg forholder mig til det. Denne forskel kommenterer K. Olesen Larsen: "Livets Indhold er noget rent faktisk, men som noget rent faktisk har det ingen Gyldighed. Gyldighed faar det kun ved at skulles – og dermed har man i Virkeligheden sagt det samme som: ved at villes, ved at vælges. Med Allusion til „Kjerlighedens Gjerninger“ kunde man udtrykke det saaledes: Du skal leve; du skal leve dit Liv; du skal leve dit Liv" (*Søren Kierkegaard læst af K.Olesen Larsen* s.221).

Så vidt K. Olesen Larsen. "Der var tilsyneladende ingen forståelse mulig mellem disse to Kierkegaard-tolkninger," skriver Hans Henningsen i sin bog om *Knud Hansen. En legende i dansk åndsliv* (2007), "og dermed var, om den ikke havde været der før, spaltningen i Tidehverv lagt

fast. De to fløje havde efterhånden ikke meget at sige hinanden, og det mere dramatiske brud i 1960'erne med Løgstrup i hovedrollen var sådan set kun en logisk følge deraf" (s.114).

Ifølge Knud Hansen er der en slags opskruet lidenskab hos Kierkegaard, der på den ene side lidenskabeligt vil virkeligheden og samtidig i sin livsangst vil det modsatte. Hele tiden at holde sig på den spids: "Kierkegaard [har] formået at gøre forsagelsen til en åndelig højspænding på så mange volt, at der, som han selv siger, i vore dage næppe fødes mennesker af en sådan bonitet og kaliber, at de kan tåle den. Kierkegaards opfattelse af, hvad frelse er, synes således i mange henseender at være ikke så lidt mere i familie med manikæisme end med Det ny Testamente. I modsætning til Kierkegaard for hvem frelsen er en potensering af selvet, der igennem selve denne potensering bliver sig sin modsætning til verden bevidst i endnu højere grad end før, giver Det ny Testamente udtryk for den opfattelse, at selvet er et sædekorn, hvis bestemmelse det er at dø i verdens ager: „Hvis ikke hvedekornet falder i jorden og dør, bliver det ene, men hvis det dør, bærer det megen frugt“" (*Revolutionær samvittighed* s.150). Allerede i Kierkegaards tale om, at det er den enkeltes opgave at blive sig selv, adskilles således Knud Hansens og Kierkegaards veje.

Knud Hansen forsøger oven i købet at gøre Kierkegaard til manikæer: Som om verden var noget det onde havde skabt, og som om selve det

at have med den ydre synlige, sanselige endsige det seksuelle, i sig selv var synden. Kierkegaards fortrængning heraf, skulle ifølge Knud Hansen kunne forklares ud fra en freudiansk forsvarsmekanisme, hvor fortrængningen forvandles til livsangst.

Det er dog bemærkelsesværdigt, at Knud Hansen i sit omfattende værk *Søren Kierkegaard. Idéens digter* sluttet med at nævne, ”at der i Kierkegaards skrifter og dagbøger også findes en anden vurdering af den „inderlighed“ og „indesluttethed“ der i det foregående er skildret som Kierkegaards livsideal. Naturligvis har Kierkegaard også kendt trangen til at sprænge indelukkeheden, trangen til at få luft for sine indestængte tanker og følelser og give sig hen i et åbent forhold til sine omgivelser.”

Knud Hansen henviser til et brev, som Kierkegaard skrev til venen Emil Boesen i juli 1838: ”Du min ven, den eneste, på hvis forbøn jeg endnu har udholdt den verden der i så mange måder forekom mig utålelig; den eneste der blev tilbage, da jeg lod tvivl og mistillid som et fremfarende stormvejr bortskylle og tilintetgøre alt andet – mit Ararat, hvor står det? Kan jeg nu forlade min ark eller rettere min slet bemandede skude?” Knud Hansen fortsætter: ”Mens det ellers er Kierkegaards tilbøjelighed at stænge lidenskaben inde, gøre den indadvendt, forvandle den til inderlighed, befinder han sig her i fremadstormende bevægelse, taler om muligheden af at få luft for det indestængte,

søger et Ararat, hvor han kan forlade arken, komme ud i verden og finde kontakt med livet i sine omgivelser. Men Kierkegaards tragedie var, at dette Ararat fandt han aldrig. Eller rettere, han fandt det nok, men han kom aldrig ud af arken”(s.364f.). Han blev ikke gift med Regine og blev ikke præst.

Sidste afsnit af *Søren Kierkegaard. Idéens digter* bærer overskriften: *Det dæmoniske*. Det henviser til Kierkegaards beskrivelse af den dæmoniske indelukthed i *Begrebet Angest*. ”Kierkegaard betegner her det dæmoniske som et ufrit forhold til det gode, og ved det gode forstår han i denne sammenhæng ejendommeligt nok ikke det at leve sit liv i skjult inderlighed, men det at træde ud af indesluttetheden og komme i et åbent forhold til sine omgivelser”- anfører Knud Hansen og fortsætter: ”Det dæmoniske bliver derfor først tydeligt, idet det berøres af det gode, hvilket da udefra kommer til dets grænse. Det er derfor også værd at bemærke, skriver han, at det dæmoniske i Det ny testamente først viser sig ved Kristi træden til, og hvad enten dæmonen er legio eller den er stum, er fænomenet det samme, nemlig angst for det gode; thi angsten kan lige så godt udtrykke sig i forstummen som i skrig. „Det gode betyder naturligvis frihedens genoprettelse, forløsning, frelse, eller hvorledes man vil benævne det””(s. 366).

Det er afgørende for Kierkegaard, at den enkelte aldrig har umiddelbart, direkte med det andet menneske at gøre. Den enkelte har altid først

med Gud at gøre – og deri med det andet menneske at gøre. Til eksempel kan nævnes Kierkegaards værk *Frygt og Bæven*, hvor han tager udgangspunkt i beretningen om Abraham, der får befaling om at ofre sønnen Isak. Abraham – som 'Troens Ridder' – giver afkald på Isak, men samtidig med denne uendelighedens enkeltbevægelse, foretager han den modsatte bevægelse. I denne uendelighedens dobbeltbevægelse henfører han Isak til Gud, giver afkald på ham, og håber samtidig at få Isak igen. Den enkelte har i uendelighedens dobbeltbevægelse med det andet menneske at gøre. Den enkelte er altid i sit forhold til andre stillet transcendent med Gud som 'Mellembestemmelsen', hvilket giver forholdet dets alvor. En 'Mellembestemmelse', der ikke løsner forholdet til den anden, tværtimod. Således erklærer Kierkegaard i *Kjerlighedens Gjerninger*: "*Den verdslige Viisdom mener, at Kjerlighed er et Forhold mellem Menneske og Menneske; Christendommen lærer, at Kjerlighed er et Forhold mellem: Menneske – Gud – Menneske, det er, at Gud er Mellembestemmelsen*" (SKS 9,111. Det er Kierkegaard selv, der har kursiveret udsagnet).

Knud Hansen skrev om Grundtvig i 1983 (200 året for Grundtvigs fødsel) i en personlig bekendelse til Grundtvig: "To urokkelige kendsgerninger havde det livet igennem været ham umuligt at frigøre sig fra – at være kristen og at være dansk, og begge dele med liv og sjæl. Men forholdet mellem danskhed (folkelighed) og kristendom

havde ofte voldt ham bryderier. Nu gik det op for ham, at kun i frihed kommer de begge til deres ret. En af kristendommen kommanderet folkelighed mister sin folkelighed, og en kommanderende kristendom er i det hele taget ikke kristendom, men kirkeligt tyranni. Kristendommen er ikke en dagsbefaling men et sejrskab.

"Halleluja for lysets drot! Hans kæmpeværk er stort: han stormed dødningkongens slot og sprængte Helveds port". Han gav fangerne fri og gav folkene fri. Det er budskabet. Grundtvig er derfor vis på, at kristendommen ved på alle måder at tjene åndsfrihed og folkelighed "vil vinde større Ærbødighed og større Indflydelse end den nogensinde før har havt, og det ingenlunde blot fordi den derved erhverver sig en glimrende Fortjeneste af den paa saa mange Maader undertrykte, seipinte og hartad dræbte Folkelighed, men især fordi Aands-Frihed og Folkelighed er hvad Christendommen, for at virke som Aand, enten maa forefinde, eller hvis den fattes maa skabe dem"" (Knud Hansen: *Om at have mod til at leve*, red.N.H. Borup, Henrik Forman, Flemming O.Nielsen og J.Juul-Petersen(2002),s.58).

For Grundtvig hører altså kristendom og folkelighed (danskhed) sammen. Det er afgørende for Knud Hansen at få sagt: "En af kristendommen kommanderet folkelighed mister sin folkelighed, og en kommanderende kristendom er i det hele taget ikke kristendom,

men kirkeligt tyranni. Kristendommen er ikke en dagsbefaling men et sejrskab."

Et sådant udsagn ville ifølge Kierkegaard høre hjemme i en triumferende kirke og ikke i en kirke på jorden. Kierkegaard siger om Jesus i *Dømmer selv!*: "Han lader sig føde i Armod og Ringhed, og ikke blot dette, men i Foragtethed, af en trolovet Jomfru, hvem den retsindige Mand, med hvem hun var trolovet, viste den Velgjerning mod, at han ikke...i Stilhed skilte sig fra hende. Saaledes kom han til Verden, paa en Maade som blev han uden for Verden, strax ved sin Indkomst udstødt af Verden, „uden Fader, uden Moder, uden Slægtsregister“, ikke ved Fødsel knyttet til noget andet Menneske". Således fødtes han "uden for Samfundet". Og da de måtte flygte med ham ud af landet

havde han intet fædreland, "thi næst det Sammenhold, som knytter Familien sammen, kommer det Sammenhold, som sammenknytter et Folk" (SV 17,187;188). Således er – ifølge Kierkegaard – Kristus 'Forbillede'- men som Kierkegaard med det samme erklærer, at han ikke blot er "Forbillede men ogsaa Forsoneren, at ikke Forbilledet skal ængste os til Fortvivelse"(SV 17,184).

Knud Hansen fortæller i sin bog om van Gogh, hvordan van Gogh var blevet lægprædikant for minearbejderne. Han havde gået på missionsskolen i Bryssel. Van Gogh måtte bogstaveligt solidarisere sig med minearbejderne, der arbejdede under forfærdelige forhold nede i

kulminerne. Men han blev afskediget. "Ikke afvigelser i dogmatikken var det der blev årsag til at van Gogh kasseredes af Indre Mission, men hans ubehagelige besluttethed på at gøre alvor af hvad Kierkegaard kalder at udtrykke Det ny Testaments kristendom i handling. Naivt var han gået ud fra, at der skulle være sammenhæng mellem det man siger og det man gør, men netop da han ville gøre alvor af dette blev han kasseret af selve den myndighed, hvis ære han mente at tjene" (*Natcaféen*, 1985, s.18f.).

For evangeliet kan ifølge Kierkegaard ikke udtrykkes i én sætning. 'Sætning' og 'Contra-Sætning', 'Over-Sætning' og 'Under-Sætning' hører sammen. Hele tiden føjes der til: Har du gjort det? Evangeliet som den fordring, der går på tværs af de sammenhold vi ellers holder os til i 'Samfundet' eller 'Fædrelandet'.

Leif Bork Hansen
Lyngby sognegård
Stades Krog 9,
2800 Kongens Lyngby
Torsdag den 26.marts 2009